

TÜRK DİLİ

AYLIK DERGİ

BU SAYIDA

YAZARLAR:

Agâh Sırrı Levend — Selâhattin Batu — Hasan Eren
— Süheyy Derbil — Enver Naci Gökşen — Nurettin
Artam — Ahmet Hikmet — Ali Fehmi Karamanhoğlu
— Tahir Pamir — Rifat Hancılar — Azmi Güleç —
Vehbi Cem Aşkun — Tahsin Yücel — Halit Çakır —
M. Türker Acaroğlu — Spiro K. Kostof — Ârif Kap-
tan — Hikmet Dizdaroğlu — Cahit Öztelli — S. N.
Özerdim — M. Celâl Ertuğay — Vecihe Kılıçoğlu

ŞAİRLER:

Fazıl Hüsnü Dağlarca — Jülide Gülizar Ergüven —
O. Fehmi Özçelik — Hanefi Ulutekin — Suat Uzer —
Ercan A. Belen — A. İhsan Kılıç — Hürşit Saim —
Abdullah Öztemiz — Ömer Nida — Bedii Eroğlu —
Nihat Genç — Rüksan Türkân Ünlü

Sayı: 45

Cilt: IV

1 HAZİRAN 1955

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'E DAİR

ALİ FEHMİ KARAMANLIOĞLU

Türk Dili dergisinin 43. sayısından, Türk Dil Kurumu yönetim kurulunun son toplantısında, memleketimizde tek nüshası Süleymaniye kütüphanesinde bulunan *Nehcü'l-ferâdis*'in, birinci cildi tıpkıbasım, ikinci cildi eserin bugünkü harflerle tesbit edilmiş transkripsiyonlu metni, üçüncü cildi ise inceleme ve sözlük olarak, üç ciltlik bir eser halinde yayınlanmasına karar verildiğini memnunlukla öğrenmiş bulunuyoruz. Bundan önce, ancak bir makale,¹ bir risale² ve bu risaleden naklen de bir antolojide³; ilki Süleymaniye diğer ikisi ise, Kırım nüshasından olmak üzere, bazı örnekler yayınlanmıştı. Türk dilinin gelişme tarihinde mühim bir yeri olan bu eserin tamamının yayınlanması, şüphesiz, büyük bir kazanç olacaktır.

Nehcü'l-ferâdis, XIV. yüzyılın ortalarına ait Türk dili yadigârlarından dinî-ahlâkî bir eserdir. Bugün için ehemmiyeti ise, zamanında rağbet görmüş dinî bir eser olmasından çok, devrinin dil hususiyetleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan ana kitaplardan biri olması bakımındandır. *Nehcü'l-ferâdis*'in şimdiye kadar ele geçen üç nüshası⁴ ve bunlar üzerinde yapılan incelemeler eseri tam mânası ile aydınlatacak mahiyette değildir. Müellifi, yazılış yılı ve yeri hâlâ, kesin olarak, bilinmemektedir.

Eser, her birinde on fasıl bulunan, dört bapta meydana gelmiştir. Birinci bapta Peygamberimizin faziletlerinden, ikinci bapta Hulefa-i râşidîn, ehli-beyt ve dört imamın faziletlerinden, üçüncü bapta Allah'a yaklaşımcı iyi amel-lerden, dördüncü bapta ise Allah'tan uzaklaştırıcı kötü amellerden bahsedilir.

Nehcü'l-ferâdis hakkında bilgi veren ilk ve başlıca kaynaklardan biri olan *Müstefâdü'l-ahbâr* adlı eserinde Şahâbeddin-i Mercâni, gördüğü nüshanın 759 (1358) yılında Saray şehrinde yazılmış olup, eserin Altın-Ordu sahasına mensup Bulgar eserlerinden olduğunu söylüyor.⁵ Sonradan kaybolduğu anlaşılan bu nüshada müellif veya müstensih olarak, Mahmud b. Ali es-Serayî el-Kerderî

¹ Ahmed Zeki Velidi, *Harezmi'de yazılan eski türkçe eserler*, Türkiyat, 1926, II, 315-345.

² Yakup Kemal, *XIV. asır türk-tatar lisanı âbidesi Nehcü'l-Feradis*, Ak-mescit, 1930.

³ Dr. Saadet Ş. Çağatay, *Türk lehçeleri örnekleri* (Ankara, 1950) s. 146-160.

⁴ *Nehcü'l-ferâdis*'in burada bahsi geçecek olan bu nüshalarından başka, 1928 de, Kazan'da, S. A. Vâhid'in (Sahip Giray yarlıgını bulan zat) yazmaları arasında, daha sonra istinsah edilmiş birkaç nüshası daha bulunmuş ise de, bunlar hakkında yeter bilgiye sahip bulunmuyoruz.

⁵ Şahâbeddin-i Mercâni, *Müstefâdü'l-ahbâr*, Kazan, 1885, I, 15.

(محمد بن علی السرایى الكردى) ismi geçmektedir. A. Rahim ve A. Aziz Beylerin edebiyat tarihlerinde verdikleri bilgi de Şahâbeddin-i Mercânî'ye istinad etmektedir.⁶

Yenicami kütüphanesindeki (sonradan Süleymaniye'ye nakledilmiştir) 761 (1360) yılında istinsah edilen nüsha hakkında bilgi veren Zeki-Velidi Togan ise, *Harezmi'de yazılmış eski türkçe eserler* adlı makalesinde (Türkiyat, II) Şahâbeddin-i Mercânî'nin fikrini kabul etmiyerek, kitabın "behemehal" Harezmi Türk lehçesinde yazılmış olup, müellifinin de Harezmi bir zat olduğunu ileri sürüyor. Ancak sonradan başka edebiyat ve dil tarihçileri tarafından da daha makul olarak kabul edilen bu hükmün delilleri pek kesin değildir. Çünkü Zeki Velidi Togan'ın işaret ettiği, müstensih'in isminin Mehmed b. Mehmed b. Husrev el-Harezmi (محمد بن محمد بن خسرو الخوارزمي) olması, istinsah kaydında mısannifin kitabın istinsahının tamamlanmasından üç gün önce öldüğünü söylemesi, kâğıdının Harezmi'nin merkezi olan Ürgenç'te yazılan bazı kitapların kâğıtlarına benzemesi ve eserde zikredilen bazı misal ve rivayetlerin Harezmi, Türkistan ve Eşbiçab bilginlerinden alınmış bulunması keyfiyeti, eserin Harezmi'de yazıldığını, müellifinin de Harezmi biri olduğunu akla getirirse de, ispata yetmez. Müellif olarak, şimdilik kaydı ile, Z. V. Togan ve F. Köprülü tarafından⁷ da Ş. Mercânî nüshasındaki kayda dayanılarak Mahmud b. Ali kabul edilmektedir (Sonradan F. Köprülü *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Çağatay Edebiyatı makalesinde eserin müellifi olarak, kesinlikle, "Harezmi civarında Kerder kasabasına mensup olup, sonradan Saray şehrine hicret eden"⁸ dediği Mahmud b. Ali'yi göstermektedir).⁸

Daha sonra bulunan 792 (1390) tarihli başka bir nüsha hakkında, Yakup Kemal Bey, yayınladığı risalede bilgi ve eserden örnekler vermektedir.⁹ Yakup Kemal Bey, dış görünüşü bakımından, Kırım hanları' kütüphanesinden çıkmış olması muhtemel, sülûse yakın bir nesihle yazılmış, 14X29 ölçüsünde, 549 sahifeden ibaret ve müstensih'i Kasım b. Mehmed olan bu nüshanın Solhat'ta istinsah edildiğini söylemekte ve müellif olarak Mahmud b. Ali'yi kabul etmektedir.

Eseri tanıtmakta olan bu incelemelerden başka Kıvâmettin (Burslan) Bey tarafından *Nehcü'l-Ferâdis'ten derlenen Türkçe sözlük* (Türkiyat, IV, 169-250) adlı bir makalede eserdeki, cenup şivesinde kullanılmıyan, Türkçe sözlerin bir lûgatçesi verilmiştir. Ancak bu yazıdaki birçok sözün okunuş ve mânâlarından ihtiyatla faydalanabilir. Çünkü bazı sözlerin okunuşunda Türkçedeki ses (ka-

⁶ Ali Rahim ve A. Aziz, *Tatar edebiyatı tarihi*, Kazan, 1925 (bu kitap için bk. Hâdiye [Kurat] *Türkiyat Enstitüsü Tez.* 13).

⁷ Köprülüzâde M. Fuad, *Türk edebiyatı tarihi I*, 344-347.

⁸ *İslâm Ansiklopedisi III*, 285.

⁹ Bu risaleye bir ön söz yazan Samayloviç, XIV. yüzyılda Cuci ulusunda yazılmış olan bu eserin, Altın Ordu'daki kültür hayatını göstermesi bakımından, ehemmiyetini belirterek, öteki nüshalarla birlikte bir tenkidli neşrinin gerektiğini söylüyor. Ayrıca Samayloviç 2. Türk Dil Kurultayındaki Cuci ulusu veya Altın Ordu edebî dili adlı tebliğinde de *Nehcü'l-ferâdis*'den bahsetmektedir (Bk. *Türk Dili* seri I, sayı 12, 1935, s. 34).

lınlık-incelik) uyumuna dahi dikkat edilmemiş (msl. *wuk*, *öküş*, *öngin*, *oza*, *yarı* v.b. gibi sözlerin okunuşu *iwuk*, *uküş*, *unkin*, *üzâ*, *yari* olarak tesbit edilmiştir); birçok sözlerin de karşılıkları verilmeyerek, geçtikleri cümlelerin tercümesi ile yetinilmiştir.

Türkoloji talebesinden Nevvare Sıtkı tarafından da, 1932 yılında Edebiyat Fakültesinde *Nehcü'l-ferâdis* üzerinde bir mezuniyet tezi yapılmıştır (Türkiyat Enstitüsü, Tez 59). Bu tezde, -ünlü ile biten fiilere gelen geniş zaman -ur ekinden önce araya yardımcı bir -y sesi girmesi ile meydana gelen -yur şeklinin güney şivesindeki şimdiki zaman -yor eki ile karıştırılmış olması ve *erse* şeklinin rivayet eki olarak gösterilmiş olması gibi, bazı yanlışlıklar bulunan, gramer bilgileri ile kelimelerin bir kısmı doğru okunmamış sözlükten ziyade eserin yarısının istinsah edilmiş olması mühimdir.¹⁰

Nehcü'l-ferâdis hakkındaki son inceleme ise Abdülkadir Karahan'ın *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis* (s. 136-146) adlı kitabında olup eser, herhalde müellifinin, Peygamberimizin kırk hadisini başkalarına öğretenlerin göreceği mükâfatı bildiren hadisini zikrettikten sonra, "...bu hadiske temessük kılıp kırk hadis cem' kılduk..." ve "tegme bir fasl evvelinde bir hadis keltürdük... kim mecmû'ı kırk hadis bolur" ifadelerine dayanılarak, Türkçede yazılan ilk kırk hadis kitabı olarak tanıtılmaktadır. Yalnız eser, sadece bir kırk hadis toplama kitabından ibaret olmayıp, daha çok bir *siyer* kitabı karakteri göstermekte ve fasıllar arasında, o konu ile ilgili, daha birçok hadis de geçmektedir.

Pavet de courteille'in 1882 de yayınladığı *Mi'rac-nâme*'de eserin aslı arapça olan *Nehcü'l-ferâdis* adlı bir kitaptan Türkçeye çevrildiği yazılmakta ise de, A. Caferoğlu'nun (II, 99) da işaret ettiği gibi, bu her halde aynı adı taşıyan başka bir kitap olmalıdır.

T. D. K.nca yayınlanmasına karar verilen, şimdi Süleymaniye'de Yeni-cami kitapları arasında 879 numarada, *Fazâilü'l-mu'cizat* adı altında kayıtlı bulunan nüsha 25X34 (19X25) ölçüsünde, her sahifesinde 17 satır bulunan 222 varaktan ibaret olup, okunaklı bir nesih ile ve başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Bazı müelliflerce, Harezmi şivesine uygun olarak itina ile konulduğu belirtilen hareketin, kitabın ilk on sahifesi ile öbür sahifelerdeki şekli arasında, bilhassa i/e değişmesi bakımından, belirli bir fark vardır. Eserin 11b, 13b, 14b. sahifelerinin altında eksik kaydı bulunmasına ve *Tarama Dergisi* (s. 99, nr. 17) nin önsözünde de eserden bu şekilde bahsedilmesine rağmen dikkatle okununca, bunun eksiklik olmayıp, kitap ciltlenirken meydana gelen bir karışma olduğu anlaşılmaktadır.

1360 da yazılan bu nüshanın sonunda, müellifin kitabın istinsahının tamamlanmasından üç gün önce öldüğünün bildirilmesi ve Ş. Mercânî nüshasının da iki yıl önce, yani 1358 de, yazıldığı bilindiğine göre eserin telifinin XIV. yüzyıl ortalarına rasladığı söylenebilir de, bu devreye ait ve yerleri kesinlikle bilinen eserler iyice incelenip, dil hususiyetleri tam mânası ile tesbit edilmedikçe, eserin ait olduğu zümre hakkında şimdilik bir tahminde bulunmak güçtür.

¹⁰ Bu tezdeki gramer özellikleri için bk. A. Caferoğlu, *Türk Dilî tarihi notları*, II, 1. bölüm s. 98-106.